

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 711.455(497.4Dobrna)"18"
82-6:929Plochl A.

Prejeto: 7. 4. 2014

Elke Hammer-Luza

mag., dr., Steiermärkisches Landesarchiv, Karmeliterplatz 3, A-8010 Graz

E-pošta: elke.hammer-luza@stmk.gv.at

Zdravilišče Dobrna v prvi polovici 19. stoletja v očeh zdraviliške gostje Anna Plochl*

IZVLEČEK

Anna Plochl, poznejša žena nadvojvode Janeza (1782–1859), je bila gostja v zdravilišču Dobrna v letih 1825 in 1826. O svojih vtisih o tamkajšnjem bivanju je poročala v svojem dnevniku in pismih. V začetku 19. stoletja je zdravilišče zaradi ukrepov lastnika Franca Ksaverja Kajetana barona Dienersperga počasi le začelo napredovati. Toda kljub vsemu napredku je okolje v zdravilišču v mnogih pogledih ostalo tradicionalno in skromno. Posel sta opravljala sam lastnik gospostva in njegov upravitelj. Letno je imelo zdravilišče okoli 250 gostov, ki so večinoma izvirali iz višjega srednjega sloja. Prevladovale so ženske gostje. Na voljo je bilo le malo zabave, večinoma sprehodi, ročna dela in igranje kart. Bistvene spremembe so se začele šele leta 1847, ko je zdravilišče prevzel Johann grof Hoyos.

KLJUČNE BESEDE

Štajerska, prva polovica 19. stoletja, socialna zgodovina, toplice, zdravilišče, Dobrna, Anna Plochl

ABSTRACT

*THE HEALTH SPA DOBRNA/NEUHAUS IN THE FIRST HALF OF THE 19TH CENTURY AS SEEN
BY THE GUEST ANNA PLOCHL*

Anna Plochl, later wife of archduke John of Austria (1782–1859), was patient in the health spa of Neuhaus 1825 and 1826. In her diary and letters she reported a lot of impressions of her stay at that time. In the beginning of the 19th century the therapeutic bath boomed slowly because of the actions of the owner Franz Xaver Cajetan baron of Dienersperg. But in spite of all developments the circumstances at the spa remained traditional and frugal in many respects. The business was operated by the lord of the manor himself and his administrator. In one year approximately 250 guests came to Neuhaus. They originated mostly of the higher middle classes, women were in superior number. They had little possibilities of entertainment, mainly walking, handicraft and playing cards. Essential changes took place not until 1847, as John count of Hoyos resumed possession of the spa Neuhaus.

KEY WORDS

Styria, first half of the 19th century, social history, health spa, Dobrna/Neuhaus, Anna Plochl

* Iz nemščine prevedla mag. Irena Bruckmüller Vilfan.

V letih 1825 in 1826 je bila Anna Plochl (1804–1885) zdraviliška gostja na Dobrni. Anna Plochl je bila hči poštnega mojstra Jakoba Plochla iz mesteca Bad Aussee in je leta 1829 kljub razliki v stanu postala žena avstrijskega nadvojvode Janeza (1782–1859), sina cesarja Leopolda II. Nadvojvoda Janez (Johann) Habsburški je kazal veliko zanimanje za Štajersko, za blagostanje te dežele in njenih prebivalcev. Na različne načine je dejavno podpiral domače kulturno in gospodarsko življenje ter izobraževanje, pa tudi vplival nanje. Med drugim je ustanovil Deželni muzej Joanneum v Gradcu, s svojimi zgledno vodenimi gospodarskimi podjetji je želel dajati vzor, bil pa je tudi pobudnik ustanavljanja ustanov v javno korist.¹ Njegova neutrudna zavzetost, ki se ni držala družbenih konvencij, je »štajerskemu princu« zagotovila toplo naklonjenost ljudi, hkrati pa tudi nezaupanje cesarskega dvora na Dunaju.

Nadvojvoda Janez je prvič srečal Anno Plochl leta 1819, bolje spoznala pa sta se v letih 1821/22. Čeprav zaradi pritiskov brata, cesarja Franca I., do poroke,

Anna Plochl (1804–1885), poznejša žena avstrijskega nadvojvode Janeza, litografija po portretu Johanna Enderja, okrog 1830 (StLA, PSHabs Anna Plochl-02).

¹ Nadvojvoda Janez je šele pozno odkril svoje pravo poslanstvo. Najprej je skušal narediti kariero v vojski, vendar neuspešno. Leta 1800 so ga v bitki pri Hohenlinden premagale Napoleoneve sile, prav tako leta 1805 na Tirolskem in leta 1809 pri Wagramu. Po propadu »Alpske zveze« (»Alpenbund«) leta 1812/13 habsburški nadvojvoda ni smel več stopiti na rodna tirolska tla in svoje zanimanje je osredotočil na Štajersko. Že leta 1811 je deželi podaril svojo obširno naravoslovno-tehnično zbirko, ki je postala temelj deželnega muzeja »Joanneum«; ta je bil hkrati tudi izobraževalna in znanstvena ustanova. Čitalnica v Joanneumu je bila predhodnica deželne knjižnice, stolica za rudarske in metalurške vede pa je postala temelj poznejše univerze za montanistiko v Leobnu. Za pospeševanje kmetijstva je ustanovil Kmetijsko družbo na Štajerskem (»Landwirtschaftsgesellschaft in Steiermark«) v Gradcu, ki je kot društvo s podružnicami delovala po vsej deželi. Habsburški nadvojvoda sam je upravljal vzorčno posestvo Brandhof na Zgoranjem Štajerskem in vinogradniško posestvo Pekre pri Mariboru. Iz kmetijske družbe so se razvile nekatere še danes obstoječe ustanove, tako Štajerska hranilnica (»Steiermärkische Sparkasse«) leta 1825, Požarna zavarovalnica (»Brandschaden-Versicherungsanstalt«) leta 1828, Vrtnarsko društvo (»Gartenbauverein«) leta 1848 in Štajersko gozdarsko društvo (»Steiermärkischer Forstverein«) leta 1852. Z ustanovitvijo Industrijskega in obrtnega društva (»Industrie- und Gewerbeverein«) leta 1837 je nadvojvoda dodal nove poudarke v gospodarskem življenju. Nadvojvoda Janez ima velike zasluge za razvoj rudarstva in metalurgije. Leta 1822 je kupil plavž v Vordernbergu in je zaslužen za modernizacijo kopanja rude. Dobil je tudi politično pomembno vlogo. Med revolucionarnimi dogodki leta 1848 so se na dunajskem dvoru spomnili na pri ljudeh tako priljubljenega Habsburžana in mu zaupali, da namesto odsotnega cesarja Ferdinanda I. začasno prevzame vladarske posle. 29. junija 1848 je habsburškega nadvojvodo Janeza narodna skupščina v Pavlovi cerkvi v Frankfurtu, prvi svobodno voljeni vsenemški parlament, izbrala za cesarskega namestnika (Reichsverweser). Kot tak je formalno stal na čelu Nemškega cesarstva in opravljal funkcijo začasnega državnega poglavarja. Decembra 1849 je s tega položaja odstopil. Odslej je živel na Štajerskem kot zasebnik in od leta 1850 dalje celo kot župan trga Stainz. Izmed novejših publikacij o nadvojvodi Janezu glej zlasti: Wiesflecker, Ein Prinz des Hauses Österreich; Ableitinger: Eine Einleitung: Erzherzog Johann von Österreich (1782–1859), str. 9–24.

načrtovane za leto 1823, najprej ni moglo priti, je hči meščanskega rodu živela ob nadvojvodi, zlasti v Vordernbergu ob vznožju štajerskega Erzberga, kjer je Janez deloval kot fužinarski mojster. Zaradi številnih izrazov sovraštva, ki so prihajali od zunaj, so bila ta leta za oba partnerja izredno težavna. V medsebojnem odnosu sta morala biti kar se da diskretna, saj bi bil sicer dober glas mlade žene še bolj ogrožen.² Anna Plochl je morala zato prihajati na zdravljenja na Dobrno sama. V njeni družbi pa je bilo več dobrih prijateljev in znancev, med njimi Anna von Bohr in Theresia Prandstetter, obe ženi fužinarskih mojstrov iz Vordernberga, Theresia Schragl iz zelo razvejane družine lastnikov rudnikov in leta 1826 tudi dr. Johann Peintinger, zdravnik v Leobnu ter zaupni prijatelj nadvojvode Janeza.³

Nadvojvoda Janez je želel, da Anna Plochl o svojem bivanju na Dobrni piše dnevnik. Poleg tega mu je pisala številna pisma, v katerih je dragemu možu svojega srca (*dem lieben Herzensmann*) poročala o svojih doživljanjih in skrbeh v zdravilišču.⁴ Čeprav se

² Prim. Hammer, Anna Plochl und Erzherzog Johann, str. 299–332; Hammer, Das Alleinseyn, str. 27–38.

³ Prim. Pantz, Die Gewerken, str. 22, 233sl., 250, 304sl.

⁴ Zapiski dnevnika in pisma so v arhivu družine Meran, ki se ji zahvaljujem, da mi je dovolila vpogled vanj: StLA, Meran, Familie, K. 111, H. 2: Tagebuch und Briefwechsel Erzherzog Johanns mit Anna Plochl 1825, Prepis, tudi K. 112, H. 1:

Toplice Dobrna z župnijsko cerkvijo v Dobrni, litografija, 1825 (StLA, OBS-Doberna-II-002).

zaradi škode, nastale med vojno, niso ohranili vsi njegovi zapiski, pa ohranjeno pisanje vendarle nudi dober pogled v vsakdanje življenje v toplicah. Prikaz Dobrne v času začetka njenega vzpona dopolnjujemo še s sodobnimi vodniki po toplicah, poročili v časopisih in z gradivom kopalniške uprave.⁵ Uvodoma je prikazana kratka zgodovina zdravilišča od začetka novega veka do srede 19. stoletja, sledi opis zdravilišča in njegove ureditve okrog leta 1825, v obeh sklepnih točkah pa so поблиže prikazani tamkajšnji obiskovalci in njihov način življenja.

Dobrna in njen razvoj

Tako kot za večino kopalnišč obstajajo tudi za Dobrno razne legende o odkritju zdravilnega vrelnca in njegovi prvi uporabi,⁶ ki segajo že v rimske čase,⁷ pisna pričevanja o toplicah (»Töplitz«) pa postajajo pogostejša šele v zgodnjem novem veku. Naravno kopalnišče je pripadalo gospostvu Dobrna (Neuhaus), za njegovo ureditev pa je imel največ zaslug Matija Gačnik (Mathias Gatschnigg). Leta 1624 je dal tople vrelnce zajeti, zgradil je kamnit bazen in kopalniško oz. stanovanjsko poslopje ter tako ustvaril okvirne pogoje, ki so se skoraj nespremenjeni ohranili do začetka 19. stoletja.⁸ Od družine Gačnik, ki se je pozneje imenovala »von Schlangenberg«, je posest Dobrna

na začetku 18. stoletja z dedovanjem po ženski liniji prešla na družino Brandenau. Leta 1769 je Marija Terezija baronica Dienersperg, rojena pl. Brandenau, za 22.000 goldinarjev kupila gospostvo in kopalnišče, leto zatem pa je posest prevzel njen nečak Franc Ksaver Avguštin baron Dienersperg,⁹ pravnuk kranjskega polihistorja Janeza Vajkarda Valvasorja (1641–1693).¹⁰

Čeprav so bile toplice Dobrna (»Töplitz bei Neuhaus«) proti koncu 18. stoletja že splošno znane in jih je še posebej prebivalstvo iz bližnje okolice rado obiskovalo,¹¹ so bile razmere v kopalnišču še dokaj primitivne.¹² Naravoslovec Balthasar Hacquet je leta 1784 izrazito negativno ocenil to naravno kopalnišče. Ne le, da leži v močvirnem in nezdravem okolju, tudi sicer naj bi bilo popolnoma zanemarjeno: *Tukaj še vse izpričuje vsa tisto umazanost in barbarstvo naših preteklih časov, moram priznati, da nisem bil še v nobenem kopalnišču [...] s takim odporom kot tukaj. (Hier verrät noch alles das Schmutzige und Barbarische unserer vorigen Zeiten, ich muss gestehen, dass ich mich noch bei keinem Bade [...] mit so vielem Widerwillen aufgehalten habe als hier).*¹³

Ko je julija 1810 nadvojvoda Janez obiskal Dobr-

Tagebuch und Briefwechsel Erzherzog Johanns mit Anna Plochl 1826, prepis (v nadaljevanju v kratki obliki: Dnevnik Anne Plochl z navedbo dneva).

⁵ Prim. tudi: Hammer-Luza, Steirische Kurorte, str. 153–204.

⁶ Med drugim so pripovedovali, da naj bi svinje, ki so rile po vročem blatu, prebivalce opozorile na termalno vodo. StLA, Laa, Verträge, Nr. 279; Neuhaus, Bad und Umgebung. Geschichte von Franz Ritter von Gadolla, 24. Oktober 1860.

⁷ Prim. Wichner, Beiträge, str. 3–123, tukaj 91sl. O rimskem kopalnišču pri Laškem prim. Hammer-Luza, Zdravilišče Rimske Toplice, str. 2–3, 9–25.

⁸ Tangl, Beiträge, str. 160–222, tukaj 207sl.

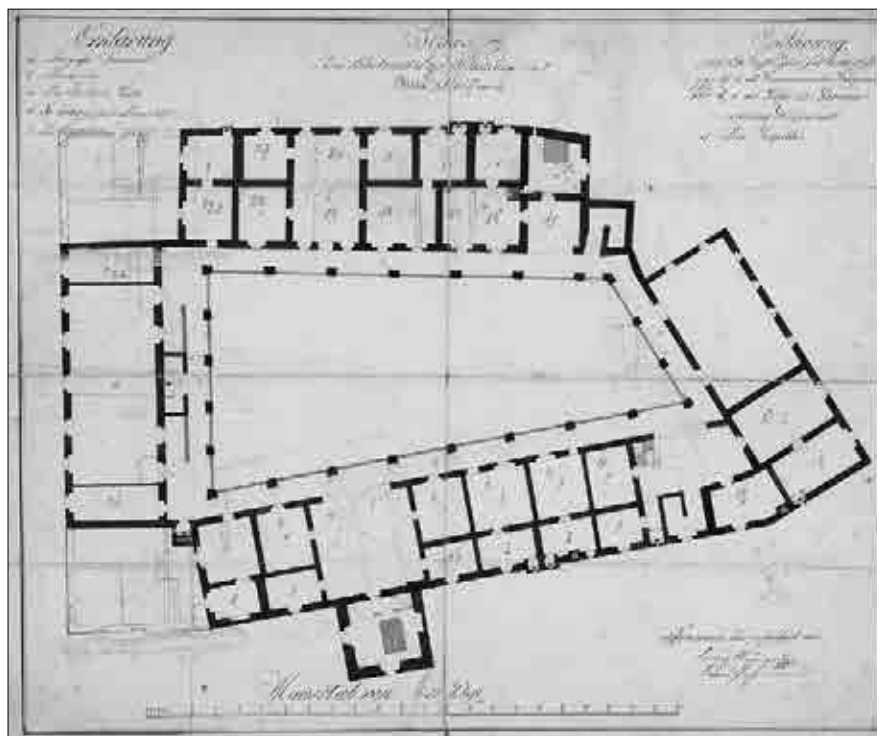
⁹ Kupna pogodba z dne 8. novembra 1769 oz. 23. januarja 1770: StLA, LT I, Bd. 69, Lit. E 27–29. Prim. StLA, Puff Rudolf Gustav, Nachlass, K. 5, H. 193: Bäder in Steiermark; Unger Theodor, Nachlass, K. 8, H. 203: Neuhauser Badege-schichten aus dem 18. Jahrhundert; Göth Georg, Nachlass, K. 38, H. 769: Herrschaft Neuhaus bei Cilli; Pirchegger, Die Untersteiermark, str. 221sl.

¹⁰ O sorodstvenih povezavah gl. Golec, Trpljenje, str. 15 sl.

¹¹ Crantz, Gesundbrunnen, str. 102; Kindermann, Historischer, str. 203.

¹² V davčni cenitvi za leto 1768 so uporabo kopalnišča ocenili na 76 goldinarjev 18 krajcarjev 2 pfeniga in vrednost kopalnišča na 1525 goldinarjev 10 krajcarjev, kar dokazuje njegovo majhno donosnost (Tangl, Neuhaus, str. 205).

¹³ StLA, Werle Anton, Nachlass, Sch. 2, H. 16: Rohitsch-Sauerbrunn; Hacquet, Oryctographia carniolica, str. 145.

Načrt zdraviliškega doma v Dobrni, prvo nadstropje, Franz Münzel [1819] (StLA, PlSt-598).

no, razmere še niso bile bistveno drugačne. Nadvojvoda je bil ogorčen nad podobo, ki jo je videl: *Strešna kritina je slaba, sobe so temne in vlažne, dišijo po plesni. [...] Vse je treba prinesiti s seboj, tukaj ni ničesar razen mize, postelje in stola, polno je mrčesa in izgleda grozno. Tla so povsod opečnata. Lastnik Dienersperg vse ovira. (Die Bedachung ist baufällig, die Zimmer finster und feucht, haben Modergeruch. [...]) Man muß alles mitnehmen, denn nichts ist da als Tisch, Bettstatt und Stuhl, voll Ungeziefer sieht es schrecklich aus. Man hat nur Ziegelböden. Dienersperg, der Eigentümer, hindert alles).*¹⁴ Dejansko Franc Ksaver Avguštin baron Dienersperg desetletja ni investiral nič, deloma zaradi pomanjkanja denarja, deloma zaradi nespameti, in toplice so se predstavljale s temačnim poslopjem iz 17. stoletja.¹⁵ Zunanjo podobo so zaznamovali nizki zidovi, težko ostrešje in majhna zamrežena okna. Stavbe so bile deloma potisnjene v hrib, zato jim je manjkalo svetlobe in bile so vlažne. Tudi zunanja okolica je bilo vse prej kot privlačna, prostor okrog hiše je bil neraven, kamnit in zaraščen s šavjem: *Niti sledu olepšave, povsod gola narava. (Keine Spur einer Verschönerung, überall die nackte Natur).*¹⁶

Šele ko je leta 1814 gospostvo Dobrna prevzel sin

Franc Ksaver Kajetan baron Dienersperg, se je začel počasen vzpon kopališča.¹⁷ Stare dele poslopja so porušili in dogradili nove, zdraviliški dom je tako dobil več prostora in prijaznejši videz. Povečalo se je število gostov in s tem tudi donosnost kopališča. Leta 1819 je Dienersperg Dobrna ponudil štajerskim stanovom v odkup in zahteval 30.000 goldinarjev konvencijske valute; ob njegovi drugi ponudbi leta 1833 pa je cena znašala že 50.000 goldinarjev, kar kaže na domnevno rast vrednosti zdravilišča.¹⁸ Toda zdravilišče Dobrna je ostalo v lasti družine in se razvilo v pomemben gospodarski dejavnik; leta 1819 so letni dohodek cenili na približno 1800 goldinarjev.

Odločilni korak k modernizaciji zdravilišča se je posrečil šele Johannu grofu Hoyosu, ki je na začetku leta 1847 od svojega tasta Dienersperga prevzel zdravilišče za 80.000 goldinarjev.¹⁹ Takrat so termalno kopališče ločili od gospostva Dobrna. Cesarski uradnik Hoyos je dokazal, da ima podjetniško žilico in pogum za tveganje: glavno zdraviliško zgradbo je dvignil in velikopotezno povečal, zgraditi je dal več novih poslopij, ustvaril dodatne možnosti za kopanje

¹⁴ Dnevnik nadvojvode Janeza, 20. julij 1810. Prim. Schlosser (ur.), *Erzherzog Johanns*, str. 68. Prav tako negativen je opis iz leta 1805: StLA, Werle Anton, Nachlass, K. 1, H. 5: Bäder und Mineralquellen der Steiermark.

¹⁵ O problematični osebnosti Franca Ksaverja Avgušтина barona Dienersperga prim. Golec, Trpljenje, str. 15–67.

¹⁶ Tangl, Neuhaus, str. 182–185.

¹⁷ Franc Ksaver Avguštin baron Dienersperg je umrl 6. maja 1814. S pogodbo o delitvi dediščine z dne 9. januarja 1815 je Franc Ksaver Kajetan baron Dienersperg dobil posest Dobrna s pritklinami. Prim. StLA, LT II, Urkundenbücher, Bd. 14, fol. 389–399.

¹⁸ StLA, Laa. A., Medium, K. 207: Verschiedene Gegenstände, A VIII/1413–1819.

¹⁹ Kupna pogodba z dne 10. junija 1846. StLA, LT II, Urkundenbücher, Bd. 199, fol. 221–226; Bd. 203, fol. 316sl.

in kupil bližnje parcele. Te naj bi vključili v kompleks oziroma spremenili v cvetoč park. Zdravilišče Dobrna je tako sredi 19. stoletja razpolagalo z več kot 110 na novo urejenimi sobami, ki so bile v glavni sezoni vse zasedene in na zelo dobrem glasu. Živahno življenje so omogočali zdravniška ordinacija, lekarna, zdravilišče s sirotko, trgovina, zbirališče za pošto in postaja za poštne kočije ter več gostiln in kavarn. Nagli vzpon zdravilišča, ki – kot so zagotavljali – *v primerjavi z nekdanjim nima več nobene podobnosti (in keiner Beziehung mit der früheren irgend eine Ähnlichkeit mehr besitzt)*, so omogočile ugodno speljane prometne zveze.²⁰ Leta 1846 je začela obratovati Južna železnica med Gradcem in Celjem, tri leta pozneje pa so odprli še odsek do Ljubljane. Termalno kopališče Dobrna je tako postalo hitro dosegljivo tako s severa kot tudi z juga. Načrti za ustanovitev delniške družbe za nadaljnje povečanje zdravilišča so leta 1853 propadli, zato je grof Hoyos, ki je zašel v dolgove, pet let pozneje zdravilišče Dobrna prodal štajerskim deželnim stanovom.²¹ Tako se je lahko nadaljeval pozitivni razvoj zdraviliškega kraja, pa čeprav pod spremenjenimi okvirnimi pogoji.

Razlog, da se je nadvojvoda Janez kljub slabim izkušnjam iz preteklosti odločil, naj se njegova družica Anna Plochl v letih 1825/26 zdravi prav v termalnem kopališču Dobrna, je bil poleg upanja na mirno okolje in diskretnost gotovo tudi posebni zdravilni učinek, ki so ga pripisovali termalni vodi v zdravilišču Dobrna. Zaradi sestavin v tukajšnji vodi so upali na olajšanje in ozdravljenje pri revmatičnih obolenjih in tegobah zaradi protina, ohromelosti, kožnih boleznih ter katarjih želodca in črevesja, zlasti pa pri živčnih obolenjih in ženskih boleznih.²² Kot je mogoče sklepati iz opisa njenih bolezenskih simptomov, Anna Plochl ni trpela le zaradi glavobola, zobobola, protina in vnetja sklepov z napadi vročine, ampak tudi zaradi menstruacijskih motenj. Hči poštnega mojstra je seveda ostala nekoliko skeptična glede tako zelo hvaljenega čudežnega učinka termalne vode v Dobrni, ki se ji je zdel vprašljiv. V svojem dnevniku je na hudomušen način zapisala: *Mislim, da kopel učinkuje, vsaj moje spremljevalke pravijo tako, kajti reče se lahko, kar se hoče, torej pravijo, da kopel učinkuje. Jaz pa mislim, da tudi če bi bila za umreti, bi prav tako rekli, da tako mora biti in da kopel učinkuje. (Ich glaube das Bad wirkt, wenigstens sagen es meine Frauen, denn man kann sagen was man will, so heißt es, das Bad wirkt. Ich glaube, wenn es zum Sterben wäre so heißt es auch, es muß seyn, das Bad wirkt.)*²³

²⁰ Kottowitz, *Bericht*, str. 39 sl.

²¹ O nadaljnji izgradnji prim. Schüler, *Der landschaftliche Curort, Paltauf, Bad Neuhaus*.

²² *Das Bad in Neuhaus*, str. 6sl.; Schallgruber, *Aufsätze*, str. 10–15; Onderka, *Nachricht*. Prim. tudi bolezenske slike sredi 19. stoletja: Kottowitz, *Bericht*, str. 24.

²³ Dnevnik Anne Plochl, 9. 8. 1825.

Zdravilišče

Ob svojem prihodu na Dobrno leta 1825 je bila Anna Plochl prav navdušena: *Okolica tukaj ni neprijetna (Die Gegend ist hier nicht übel)*.²⁴ Zdraviliški dom, velik štirikoten kompleks, je ležal sredi podeželske idile, v daljavi ga je obdajalo nekaj kmečkih hiš. Po preureditvi in dograditvi zdravilišča v času Franca Ksaverja Kajetana barona Dienersperga se je na sredini kompleksa dvigalo novo enonadstropno čelno poslopje, ki je imelo levo in desno od vhodnih vrat po tri okna in v prvem nadstropju sedem. Že obstoječe zgradbe na dvorišču so podaljšali do pročelja spredaj stoječega poslopja, tako da sta nastali stranski krili z dodatnimi okni.²⁵ Opazovalcem se je tako ponujala ne povsem skladna, toda kljub vsemu mikavna podoba. Sklenjenost kompleksa je sicer bolj spominjala na bolnišnico ali celo samostan, resno in umirjeno vzdušje v notranjosti pa je ta vtis le še poudarjalo: *Kopališče samo pa doslej ni nikakršen kraj luksuza, temveč pravi zdraviliški kraj za bolnike, ki si želijo okrevanja (Die Badeanstalt selbst bisher kein Luxus-, sondern wahrhafter Heilort für Kranke, welche Genesung suchen)*.²⁶

V pritličju v ozadju stoječega severozahodnega stranskega trakta je bilo v dvonadstropni dvorani z odprtim ostrejšem urejeno kopališče: *Nad kopalnim bazenom se povsem patriarhalno razteza široko ostrešje s svojim primitivnim ogradjem, okrog in okrog pa je speljan udoben hodnik (Über dem Bade-Bassin erhob sich ganz patriarchalisch das weite Dach mit seinen primitiven Gerüsten, ringsum befand sich ein gemächlicher Gang)*.²⁷ Kopališki prostor je osvetljevalo več oken, manjkala pa nista niti ura in križ. Na galeriji, ki je vodila okrog bazena, so se zadrževali obiskovalci, da bi opazovali kopalce in z njimi kramljali. Zidani glavni bazen, ki je služil kot splošno kopališče (*Geh- und Gesellschaftsbad*), je bil velik skoraj 40 m², v njem se je lahko hkrati udobno kopalo 50 do 60 oseb. Tla bazena so bila sprva gola skala, šele pozneje so jih obložili s kamnitimi ploščami.

Glavni bazen je dobival vodo neposredno iz izvirov, tako da je bila voda vedno sveža, odtok bazena pa je bil pod zemljo speljan v drugi, manjši bazen v stranskem poslopju. Sveža termalna voda je imela približno 36 stopinj Celzija.²⁸ Za vsako uporabo kopališča je bilo treba plačati 8 krajcarjev, bolj ugoden je bil abonma za tri tedne, ki je stal tri goldinarje.²⁹ Za prostorom z bazenom sta bili ogrevani preobla-

²⁴ Dnevnik Anne Plochl, 6. 8. 1825.

²⁵ StLA, P1St-597 (M. 55): Plan des Badhauses zu Neuhaus, Unteres Stockwerk, Franz Münzel [1819]; P1St-598 (M. 55): Plan des Badhauses zu Neuhaus, Oberes Stockwerk, Franz Münzel [1819]; prim. Tangl, Neuhaus, str. 207sl.

²⁶ Onderka, *Nachricht*.

²⁷ Ta opis velja za leto 1824. Macher, *Die lautereren Warmbäder*, str. 24.

²⁸ Macher, *Medizinisch-statistische*, str. 581.

²⁹ StLA, Dienersperg, Familie, K. 2, H. 56: Bad Neuhaus und Gottesdienst daselbst, 1618–1845.

Gostilna Novak v toplicah Dobrna, litografija, 1830 (StLA, OBS-Neuhaus-Bad-Gasthäuser-III-001).

čilnici, ločeni za moške in ženske, pozneje so uredili tudi možnosti za dežne kopeli, prhanje in kopanje v kopalni kadi.³⁰ Po potrebi so termalno vodo tudi pili. Ko je morala Anna Plochl leta 1826 zaradi boleznih prekiniti zdravljenje s kopelmi, je po navodilu dr. Peintingerja namesto tega pila termalno vodo, ki je po mnenju zdravnika dobro vplivala na njeno zdravje.

Velika jedilnica za 60 do 80 oseb, ki se je nahajala v prvem nadstropju čelne zgradbe, je bila v glavnem edini družabni prostor. Tu so stregli kosilo in večerjo ter prirejali zabave in družabne igre. Za jedilnico so bili prostori gostinskega šefa s sobami za goste, kuhinje in shrambe ter prostor za kopalniškega mojstra s skladiščem za perilo. Široki hodniki so morali včasih služiti tudi kot sprehajalne poti, zlasti ob slabem vremenu ali če si pacienti zaradi slabega počutja niso upali na prosto. Pred zdraviliškim domom so postavili mize in stole, da bi gostje tam lahko počivali. Splošen vtis celotnega okolja je bil še zelo skromen. Šele po letu 1847 so več pozornosti namenili reprezentativnosti: uredili so sijajno zdraviliščno dvorano, ki se je raztezala čez dve nadstropji in imela skoraj 200 m² površine, poleg tega so opremili igralnice in sobe z mizami za biljard ter elegantno teraso, ki naj bi izražala veselje do življenja in razvedrila.³¹

Anna Plochl se je s svojim spremstvom domnevno nastanila v čelni zgradbi ali vsaj v sprednjem stranskem krilu, vsekakor je iz svoje sobe lahko opazovala dogajanje na cesti. V tistem času je bilo vsega skupaj

54 stanovanj različne velikosti in opremljenosti, pomembna kriterija kvalitete pa sta bila tudi svetloba in vlažnost v prostoru. Cena sobe s kabinetom v prvem nadstropju je bila 15 goldinarjev konvencijske valute za tri tedne, v pritličju pa 12 goldinarjev. Sobe brez kabineta so bile cenejše, prav tako tudi prenočišča v zadnjem dvoriščnem delu stavbe. Za posteljo iz slamnjače, žimnice in dveh blazin je bilo treba odšteti 2 goldinarja 30 krajcarjev,³² vendar so se gostje pritoževali, da ta vrsta ležišča ni dobra (kratko in trdo ležišče, prenizke blazine), tako da so posteljno opremo ponavadi prinesli s seboj.³³

Hči poštnega mojstra je bila z razmerami načeloma zadovoljna – *imamo dokaj dobre prostore (haben so ziemlich eine gute Wohnung)* –, toda stanovalke so se morale spopadati z vrsto majhnih živalic, ki so jim kratile počitek: *V naši sobi je toliko muh, da skoraj ne moremo jesti in spati, imamo pa tudi murna, kar je sicer ljubko, vendar kriči vso noč. (In unserem Zimmer hat es Fliegen, daß wir fast nicht essen und schlafen können, dann was gar lieb ist, einen Grillern, der schreit die ganze Nacht).*³⁴ Kljub temu da so redno preganjali roje mrčesa, se te nadloge niso mogli znebiti, kar glede na higienske razmere – stranišča na hodnikih in odsotnost kanalizacije – tudi ne preseneča.

Razlog za pritožbe nad toplicami Dobrna v prvi polovici 19. stoletja, ki ga je bilo vedno znova sliša-

³⁰ Kottowitz, *Bericht*, str. 39sl.; Puff, *Wegweiser*, str. 189.

³¹ Puff, *Wegweiser*, str. 189sl.

³² Onderka, *Nachricht*; StLA, Dienersperg, Familie, K. 2, H. 56: Bad Neuhaus und Gottesdienst daselbst, 1618–1845.

³³ StLA, Werle Anton, Nachlass, Sch. 1, H. 13: Bad Neuhaus.

³⁴ Dnevnik Anne Plochl, 6. 8. 1825.

Hiša na travniku v Dobrni, okrog 1830 (StLA, OBS-Neuhaus-Bad-Einzernes-III-002).

ti, je bilo pomanjkanje prenočišč, ki jih je v glavni sezoni zaradi navala gostov vedno primanjkovalo.³⁵ Včasih so si pomagali tako, da so goste namestiti celo na gradu. Da bi čim bolj izboljšali izrabo kopalnišča, so sezono razdelili na šest kopalniških obdobij po 24 dni; začeli so 1. maja in zaključili s koncem septembra. Vsak zdraviliški gost si je moral glede na svoje potrebe vnaprej rezervirati prostore. Tudi Anna Plochl in njena družba so upoštevali predpise in si obkraj rezervirali peto kopalniško obdobje od 5. do 28. avgusta. V predsezoni in posezoni je bilo v toplicah znatno manj prometa,³⁶ tudi cene so bile nižje. Sredi 19. stoletja so poskušali goste navdušiti še za zimsko sezono in so ponujali tudi ogrevane sobe.³⁷

Kljub vsemu pa organizacija zdraviliškega obratovanja okrog leta 1820 še ni bila zelo zahtevna. Posebne kopalniške direkcije še ni bilo, za vse upravne zadeve je bila zadolžena uradna pisarna gospostva Dobrna, baron Dienersperg pa je bil vrhovni nadzornik.³⁸ V zdravilišču je bilo malo osebja. Leta 1819 sta bila le dva človeka, ki sta morala opravljati vsa potrebna dela, torej pomagati kopalcem v preoblačilnicah, prati perilo in pospravljati sobe. Za to delo nista dobi-

vala plače, temveč napitnino od zdraviliških gostov.³⁹ Gostje so lahko za svojo osebno oskrbo pripeljali s seboj v zdravilišče tudi lastno služinčad. Dolgo časa zdravilišče ni imelo lastnega zdraviliškega zdravnika, ki bi skrbel za zdravstvene zadeve gostov. Zdravnik Mathias Macher je o razmerah leta 1824 poročal takole: *Zdraviliški gostje so uporabljali kopeli po starih kopalniških pravilih in po lastni presoji ali pa po navodilih svojih domačih hišnih zdravnikov. (Die Kurgäste gebrauchten die Bäder nach alten Baderegeln und nach eigenem Ermessen, wenn nicht nach den Instruktionen ihrer Hausärzte).*⁴⁰ V nujnih primerih je v zdravilišče sprva prihajal okrožni zdravnik iz Celja,⁴¹ od leta 1830 do 1844 pa je za zdravstvene zadeve kopalniških gostov skrbel Karl Hen, hkrati okrajni zdravnik v bližnjem Lembergu pri Novi Cerkvi.⁴² Anna Plochl je imela leta 1826 srečo, da je prišla v Dobrno skupaj s svojim zdravnikom Johannom Peintingerjem. Prav tega leta je uporaba termalne vode pri mladi ženi povzročila izbruh bolezni in hči poštnega mojstra je morala cele dneve z vročino preležati v postelji.⁴³ Peintinger je na podlagi lastnih izkušenj leta 1833

³⁵ Osann, *Physikalisch-medicinische Darstellung*, str. 174sl.

³⁶ Leta 1819 so ugotovili, da so prvo, peto in šesto kopalno obdobje zelo slabo obiskani in da so celo pri četrtem proti koncu opazili rahel upad števila gostov. StLA, Laa. A., Medium, K. 207: Verschiedene Gegenstände, A VIII/1413–1819.

³⁷ Kottowitz, *Bericht*, str. 49.

³⁸ StLA, Dienersperg, Familie, K. 2, H. 56: Bad Neuhaus und Gottesdienst daselbst, 1618–1845.

³⁹ StLA, Laa. A., Medium, K. 207: Verschiedene Gegenstände, A VIII/1413–1819.

⁴⁰ Macher, *Die lautereren Warmbäder*, str. 24.

⁴¹ Onderka, *Nachricht*.

⁴² StLA, Puff Rudolf Gustav, Nachlass, K. 5, H. 193: Bäder in Steiermark. Karl Hen je pozneje delal kot zdraviliški zdravnik v bližnjih Rimskih Toplicah pri Laškem in se je zelo negativno izrazil o času, ki ga je preživel v »Dolini solz v Dobrni« (im *Jammertale zu Neuhaus*): Puff Rudolf Gustav, Nachlass, K. 1, H. 69: Korrespondenz mit Karl Hen, Badearzt, 1844–1847.

⁴³ Dnevnik Anne Plochl, 23. 8. 1826.

skupaj z okrožnim zdravnikom iz Brucka ob Muri v tiskani obliki sestavi »Kratka navodila za smiselno uporabo mineralnih kopeli v Dobrni« (»Kurze Anleitung zum zweckmäßigen Gebrauche der Mineralbäder zu Neuhaus«), da bi pacientom, ki bi šli po njegovem nasvetu tja na zdravljenje, zagotovil najboljši možni uspeh zdravljenja.⁴⁴

Zdraviliški gostje

Ko je Anna Plochl s svojo družbo avgusta leta 1825 prispela v Dobrno, je bila začudena nad majhnim številom zdraviliških gostov, ki se tudi v nadaljnjih dneh ni povečalo: *Tukaj je tako brez zadrege, še vedno nas je samo 17 gostov (Es ist so unschientert hier, wir sind noch immer blos 17 Personen)*.⁴⁵ Dejansko so toplice do leta 1840 obiskovali le maloštevilni gostje. Seznam najetih kopalniških stanovanj (»Ausweis über die gemieteten Badwohnungen zu Neuhaus«) iz leta 1819 kaže, da je bilo v tem letu od 1. maja do 28. avgusta vsega skupaj 239 gostov in da jih je največ prišlo junija in julija.⁴⁶ Dvajset let pozneje se razmere niso dosti spremenile, leta 1839 so zabeležili le 264 rednih zdraviliških gostov.⁴⁷ Šele ko je Johann grof Hoyos zdravilišče povečal, je bil narejen odločilni korak naprej in število gostov, ki so iskali zdravje, se je povečalo na 400 do 500 na leto.⁴⁸

Dobrna je veljala za žensko zdravilišče, zato so med gosti izrazito prevladovali dame. Mathias Macher, ki se je leta 1824 tukaj pojavil kot zdravnik, se je še dobro spominjal tistega časa: *Vso zdraviliško družbo je takrat sestavljalo 35 dam in le nekaj gospodov. (Die ganze Kursesellschaft bestand damals aus 35 Damen und nur etlichen Herren)*.⁴⁹ Tudi sredi 19. stoletja je bil delež žensk v Dobrni najmanj dvotretjinski. Sprva je bilo območje kopanja za moške in ženske razdeljeno z leseno pregrado na sredini bazena, šele pozneje sta se oba spola – spodobno oblečena v kopalne obleke – v termalni vodi kopala skupaj.⁵⁰

Poleg gostov, ki so prišli na zdravljenje za tri tedne ali dlje, so bili tukaj tudi taki, ki so se mudili v toplicah le nekaj dni, da bi morda koga obiskali ali se sem ter tja okopali. V Dobrni je bilo veliko dnevnih gostov iz Celja, ki je bilo z vozom dosegljivo v največ dveh urah. Leta 1839 so našli več kot še enkrat toliko dnevnih gostov kot takih, ki so bili na zdravljenju dalj časa.⁵¹ Anna Plochl te vrste publike ni cenila, saj je hotela čim bolj varovati svoj inkognito in ni hotela, da bi jo radovedni tujci prepoznali kot življenjsko

sopotnico nadvojvode. Da zunanji obiskovalci ne bi motili stalnih gostov, so slednjic leta 1846 uredili posebno kopalnišče za dnevne goste (»Fremdenbad«).⁵²

Čeprav so v poročilih o Dobrni radi izpostavljali tamkajšnje imenitno publiko in kot primer navajali po dostojanstvu najuglednejšega gosta z začetka 19. stoletja, nekdanjega nizozemskega kralja Louisa Bonaparta, brata cesarja Napoleona I.,⁵³ je bil obisk prvorazredne družbe bolj redek. Anna Plochl je leta 1825 zapisala, da je bila navzoča ena sama oseba višjega stanu, namreč *stara grofica, neka Cotelli (eine alte Gräfin, eine gewisse Cotelli)* iz Gorice.⁵⁴ Seznam najemnikov zdraviliških stanovanj oziroma sob v letih 1819/20 potrjuje to sliko. Gostje baronskega ali celo grofovskega stanu so bili v teh letih redki, tukaj so bili npr. Janez Vajkard grof Auersperg, Jožef grof Thurn-Valsassina ali pa Alojz baron Königsbrunn. Več je bilo predstavnikov nižjega plemstva, tako npr. vitezi Kalchberg in vitezi Jakomini iz Gradca, in plemstva brez naziva, navadno so bili to lastniki gospostev ali pa višji uradniki. Med gosti je bilo tudi veliko predstavnikov duhovniškega stanu, od navadnih kaplanov do stolnih proštov; leta 1820 so pozdravili celo ljubljanskega knezoškofa Avgušтина Janeza Jožefa Gruberja. V Dobrni so se pogosto zdravile tudi vojaške osebe višjih činov, kar je imelo že daljšo tradicijo, saj je Dobrna postala znana že zlasti za časa koalicijskih vojn proti Franciji kot zdravilišče za ranjene častnike.⁵⁵ Največ pa je bilo gostov iz vrst višjega meščanstva, med njimi veliko število uradnikov, odvetnikov in učenjakov ter trgovcev in obrtnikov. Avgusta 1820 so bili v zdraviliškem domu na Dobrni npr. hkrati nastanjeni gozdarski komisar iz Maribora, trgovec iz Radgone, uradnik tobačnih dajatev iz Ljubljane in gostilničar iz Žalca.⁵⁶ Čeprav se je sredi 19. stoletja, ko je zdravilišče postalo bolj znano, število gostov z imenitnimi imeni povečalo, je bilo gostov plemiškega stanu še vedno manj kot četrtnina vseh.⁵⁷ Pogoj za bivanje v toplicah je bila praviloma določena finančna moč, saj so bili stroški prevoza, bivanja in zdraviliške oskrbe lahko zelo visoki. Anna Plochl je leta 1825 ocenila, da znašajo stroški skupaj z *vso popotno konzumacijo in izdatki za kopalnišče (samt allen Reiseverköstungen und Badauslagen)* približno 260 goldinarjev dunajske valute na osebo.⁵⁸ Toda tudi revnemu prebivalstvu, predvsem okoliškemu kmečkemu in niž-

⁵² Bade-Anzeige. Steyermärkisches Intelligenzblatt zur Grätzer Zeitung, Nr. 73, 7. maj 1846.

⁵³ Schallgruber, Aufsätze, str. 4.

⁵⁴ Dnevnik Anne Plochl, 8. 8. 1825. Kot kaže, gre tukaj za članico baronske družine Codelli von Codellisberg. Prim. Gothaisches Genealogisches Taschenbuch der Freiherrlichen Häuser 39 (1889), 116–118.

⁵⁵ Prim. Jansa-Zorn, Der Tourismus, str. 131–148, tukaj 137.

⁵⁶ StLA, Dienersperg, Familie, K. 2, H. 56: Bad Neuhaus und Gottesdienst daselbst, 1618–1845.

⁵⁷ Prim. seznam zdraviliških gostov iz leta 1849, objavljen v: Kottowitz, Bericht, tudi Puff, Wegweiser, str. 187sl.

⁵⁸ Dnevnik Anne Plochl, 18. 8. 1825.

⁴⁴ StLA, Werle Anton, Nachlass, Sch. 1, H. 13: Bad Neuhaus.

⁴⁵ Dnevnik Anne Plochl, 9. 8. 1825.

⁴⁶ StLA, Dienersperg, Familie, K. 2, H. 56: Bad Neuhaus und Gottesdienst daselbst, 1618–1845.

⁴⁷ StLA, Werle Anton, Nachlass, Sch. 1, H. 13: Bad Neuhaus.

⁴⁸ Kottowitz, Bericht, str. 23; Puff, Wegweiser, str. 186.

⁴⁹ Macher, Die lautereren Warmbäder, str. 24.

⁵⁰ Tangl, Neuhaus, str. 181sl.

⁵¹ StLA, Werle Anton, Nachlass, Sch. 1, H. 13: Bad Neuhaus.

Dobrna, katastrski načrt, okrog 1830 (StLA, P1St-605).

jemu kmečkemu sloju (hlapcem, deklam, dninarjem itd.), so na neki način omogočili dostop do topljskih vrečev. V Dobrni je bilo – tako kot tudi v drugih zdraviliških krajih – v zidanem stranskem poslopju ločeno skromno kopališče za ubožne, ki so ga lahko uporabljali po nizki ceni ali pa je bilo sploh zastoj.⁵⁹

Sestava publike je bila po regionalnem izvoru zelo raznolika. Približno 60% gostov, vpisanih v sezname zdravilišča in sob na Dobrni, je prihajalo s Štajerske, pri čemer je bilo veliko oseb iz celjskega in mariborskega okrožja. Toplice pa so bile zelo priljubljene tudi pri gostih iz koroške in kranjske vojvodine ter iz Trsta in s Hrvaške. Komaj kakšen obiskovalec ali obiskovalka pa je zašel na Dobrno iz severnih delov habsburške monarhije ali celo iz prestolnice Dunaja.

Tiskani vodniki po Dobrni iz takratnega časa so radi hvalili neprisiljeno druženje v zdraviliškem kraju, ki se je odvijalo v vedrem življenju skupnosti preko vseh stanovskih meja.⁶⁰ A če naj verjamemo besedam Anne Plochl, stvarnost ni nujno ustrezala tej podobi. Res se je večkrat pogovarjala z drugimi gosti, toda njeno načelo se je glasilo: *Jaz ostajam pri svoji družbi, za druge se ne brigam (Ich bleibe bey meiner Gesellschaft und kümmere mich nicht um die anderen)*. Ni čutila velike potrebe po tem, da bi sklepala nova poznanstva, *ker je tukaj tako malo gostov in tisti,*

ki so, ne pomenijo veliko (weil gar so wenig Gäste sind, und die welche hier sind nicht viel heißen). Kot je opazila, so tudi drugi gostje živeli vsak zase *povsem ločeno (ganz abgesondert)*,⁶¹ tako da sta v zdravilišču vladala splošen mir in tišina.

Vsakdanjik v zdravilišču

V središču vsakega bivanja v toplicah so bile terapije. V prvi polovici 19. stoletja je na tem področju prišlo do občutnega razvoja. Še okrog leta 1820 je bilo povsem običajno, da so se zdraviliški gostje kopali v termalni vodi tudi do šest ur. Po starem zdraviliškem redu so prvi dan zdravljenja začeli z eno uro kopanja dopoldne in eno uro popoldne, nato pa so kopanje vsak dan podaljšali za pol ure, dokler niso peti dan dosegli vrhunca kopeli, t. i. »das hohe Bad«, ki je trajal dvanajst dni. Zatem naj bi čas kopanja na dan zopet postopoma skrajševali.⁶² Vse bolj pa se je uveljavljalo prepričanje, da tako pretirano vneta kopanje zdravju bolj škodi kot koristi.

Dr. Peintinger je bil mnenja, da dve uri in 15 minut trajajoča dnevna kopel v termalni vodi popolnoma zadostuje, največji poudarek pa naj bi bil na jutranji kopeli.⁶³ Njegova pacientka Anna Plochl se je zato vsako jutro ob pol šestih odpravila v kopališče, da bi – če le mogoče – ostala uro in pol v termalni

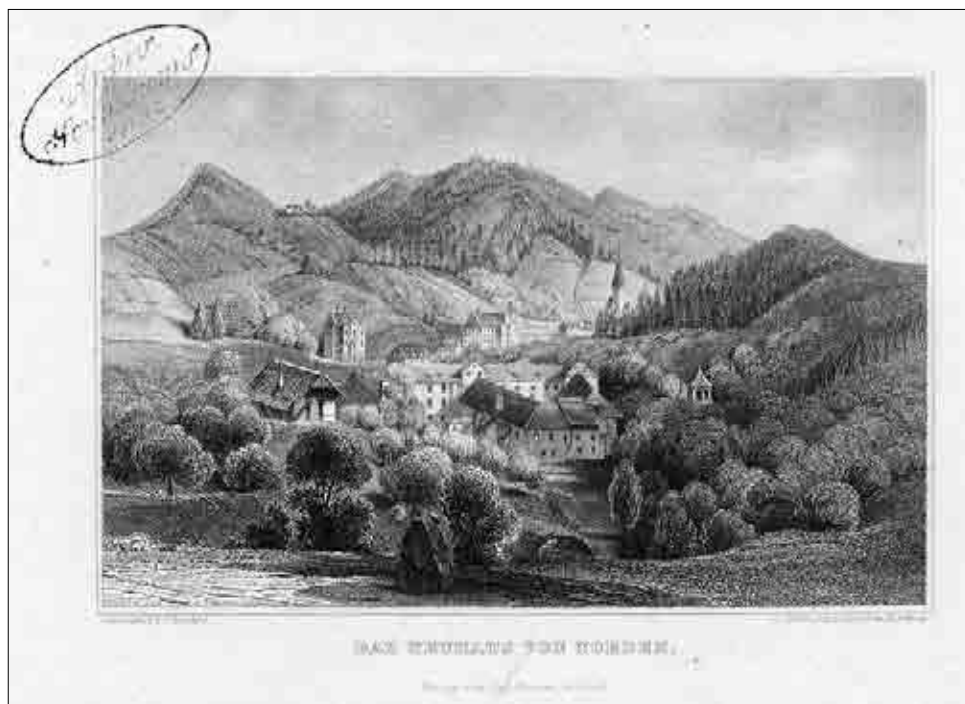
⁵⁹ Kopališče je bilo zidano, imelo je en prostor z enim bazenom in dvema z leseno pregrado ločenima preoblačilnicama. StLA, Laa. A., Medium, K. 207: Verschiedene Gegenstände, A VIII/1413-1819.

⁶⁰ Prim. Kos, Zwischen Amusement und Therapie, str. 220–236; *Große Welt reist ins Bad*.

⁶¹ Dnevnik Anne Plochl, 7. 8. 1825; 8. 8. 1825; 5. 8. 1826.

⁶² Schallgruber, *Aufsätze*, str. 18sl.; Macher, *Die lautereren Warmbäder*, str. 24.

⁶³ StLA, Werle Anton, Nachlass, Sch. 1, H. 13: Bad Neuhaus.

Dobrna s severa, jeklorez, narisal Carl Reichert, okrog 1860 (StLA, OBS-Neuhaus-II-001).

vodi; popoldne se je njeno kopanje navadno začelo ob pol petih. Toda krhko zdravstveno stanje hčere poštnega mojstra ni dopuščalo niti tega omejenega programa. Že ob prvi kopeli v termalni vodi je dobila vrtoglavico, dan zatem pa sta jo morali dve ženski celo pospremiti iz vode.⁶⁴ Oba obiska Anne Plochl v zdravilišču Dobrna sta zaznamovali splošna šibkost in utrujenost. Po zdravniškem nasvetu se je po vsaki kopeli spet odpravila v posteljo, kjer je pogosto počivala več ur. Čeprav so ji zelo odsvetovali, da bi pri tem zaspala, Anna Plochl ni mogla vedno upoštevati tega navodila: *Ker mi je bilo tako prijetno, sem takoj ponovno zaspala in se spet zbudila šele ob pol 11h. To je bil pravi spanec, bodo rekli. Pa ne morem nič za to, kajti zdaj imam za to čas. (Da mir so gut war schlief ich gleich wieder ein und wurde um 1/2 11 Uhr erst abermalen wach. Das heiß ich schlafen, wird es heißen. Kann aber nicht helfen, denn jetzt habe ich Zeit dazu).*⁶⁵

Kopališki red dr. Peintingerja je določal, da se sme pomisliti na zajtrk šele po jutranji kopeli in mirovanju po njej. Kot vsi zdraviliški zdravniki je tudi on svetoval zdravo prehrano in za zjutraj priporočal le lahko mlečno čokolado namesto močne kave. Načelo zmernosti pa je veljalo še toliko bolj za kosilo. Med bivanjem v zdravilišču naj bi se po mnenju dr. Peintingerja ne uživalo žilavega ali mastnega mesa, divjačine, ki nima dobrega duha, svinjine ali prekaženega mesa, stročnic, mastnih slaščic in rakov. Kot lahko prebavljive pa je označil enostavno pripravljene

ne juhe, mehko govedino, telečje ali piščančje obare, pečeno telečje ali piščančje meso, kuhane solate, hren ali šparglje ter kuhano sadje.⁶⁶

V Dobrni je bil običaj, da so se okrog 12. ure vsi zbrali pri *table d'hôte* (skupnem obedu). Zbranim gostom so nato za veliko mizo v jedilnici servirali hrano po določenem vrstnem redu. Ponudba se je stopnjevala glede na različne sloje gostov. Pri prvem omizju so stregli sedem jedi, kar je stalo 36 krajcarjev, drugo omizje s petimi jedmi je stalo 24 krajcarjev in na omizju za služinčad (*Domestiken-Tafel*) je bilo mogoče jesti že za 15 krajcarjev.⁶⁷ Kadar Anna Plochl zaradi obolenosti ni mogla priti na kosilo v jedilnico, so ji hrano prinesli v sobo. Večerja je bila okrog 20h, mize pa so bile še manj zasedene kot pri kosilu, saj je marsikateri gost večerjal zunaj, v kateri od okoliških gostiln.

Nadvojvodova gospa je bila s kvaliteto ponudbe le deloma zadovoljna: *Hrana je prav dobra, kruh pa je slab, nobene žemlje se ne dobi. Ko bi le imela kruh iz Vordernberga tukaj (Die Kost ist recht gut, aber das Brot schlecht, keine Semmel bekommt nicht. Hätte ich nur von Vordernberg ein Brot hier).*⁶⁸ Kot se vidi z jedilnega lista zdraviliške kuhinje, je bila ponudba jedi in pijač zelo bogata: ponujali so belo in rdeče vino iz okoliških krajev, na izbiro pa so bila tudi sladka vina, kot sta medeira ali cipro in druga vina.⁶⁹ Čeprav je dr.

⁶⁴ Dnevnik Anne Plochl, 7. 8. 1825.

⁶⁵ Dnevnik Anne Plochl, 10. 8. 1825.

⁶⁶ StLA, Werle Anton, Nachlass, Sch. 1, H. 13: Bad Neuhaus.

⁶⁷ Onderka, Nachricht.

⁶⁸ Dnevnik Anne Plochl, 11. 8. 1825.

⁶⁹ StLA, Dienersperg, Familie, K. 2, H. 56: Bad Neuhaus und Gottesdienst daselbst, 1618–1845.

Carl Reichert: Dobrna z juga, 1863 (brani dr. Igor Sapač).

Peintinger priporočal omejevanje na vodo, občasno pivo ali z vodo razredčeno belo vino, pa je Anna Plochl mikalo tudi kaj drugega. Leta 1825 si je naročila vino iz Malage, ki so ji ga dostavili v zdravilišče. Vendar ji vino zaradi stalnih glavobolov ni prav teknilo.

Kadar se je Anna Plochl zdravstveno bolje počutila, je redno obiskovala bogoslužje, tudi med tednom: *Ob pol 11h je vsak dan maša, ker je tukaj nek star duhovnik (Um ½ 11 Uhr ist alle Tage eine Messe, weil ein alter Geistlicher hier ist).*⁷⁰ Župnijska cerkev na Dobrni je bila sicer le nekaj minut oddaljena od zdravilišča, za bolehnne ali za tiste, ki so težko hodili, pa je bila kljub temu le stežka dosegljiva. Zato so v prvem nadstropju zdravilišča uredili majhno kapelo, za katero je med kopališko sezono skrbel bodisi kakšen duhovnik, ki je bil ravno gost v zdravilišču, bodisi krajevni župnik oziroma njegov kaplan.⁷¹

Kljub nespremenljivim točkam v dnevnem programu gostom je ostalo še dovolj prostega časa. Možnosti za razvedrilo so bile v zdravilišču Dobrna takrat sicer še omejene. Ob lepem vremenu so hodili na sprehod, pri čemer je zdravnik dr. Peintinger silil k temu, da bi sprehod trajal vsaj eno uro skupaj. Okrog zdravilišča je bilo več bližnjih izletniških ciljev, tako vas Dobrna, dvorec Dobrnica (Gutenegg) ali pa razvaline starega gradu Dobrna oziroma Kačjega gradu (Schlangenburg). Daljših izletov z vozom pa niso priporočali, saj naj bi se zdravljenje ne prekinjalo. Ženski del zdraviliških gostov se je ure in ure posvečal ročnim delom. Ob lepem vremenu je Anna Plochl sedla pred zdraviliški dom, kjer je bilo pod velikim drevesom postavljenih več klopi, da bi tam vezla in

kramljala. Ob slabem vremenu so si gostje krajšali čas z branjem in pisanjem, nekaj spremembe so si privoščili s tarokiranjem.⁷² O večernih družabnih prireditvah z glasbenim programom ali plesom pa ne izvemo ničesar. Take prireditve so v zdravilišču Dobrna sicer prirejali, toda le, kadar so prišle na obisk večje družbe iz Celja ali z okoliških gospostev,⁷³ toda to se je verjetno dogajalo bolj v glavni sezoni, ki je bila julija. Tako se je Anna Plochl po nasvetu zdravnika dr. Peintingerja vsak večer odpravila spat že ob približno 21. uri.

V glavnem pa se je hčeri poštnega mojstra čas v zdravilišču Dobrna grozno vlekel: *Na smrt je dolgočasno, kot v kakšnem samostanu. Toda nič ne de, če bom le ozdravela in bi čas hitreje tekkel, ampak žal traja vsak dan še enkrat tako dolgo kot v gornjem delu dežele [Štajerske], v družbi lastnih znancev. (Es ist zum Sterben langweilig, wie in einem Kloster. Macht aber nichts, wenn ich nur gesund werde und die Zeit geschwinder vergieng, aber leider dauert jeder Tag hier nochmal so lang wie im Oberlande an der Seite seiner Bekannten).*⁷⁴ Ne le mlada Anna Plochl, temveč tudi starejše dame v njeni družbi so dnevno enoličnost občutile kot morečo: *Prandstetterjeva vedno toži, da je pozabila doma svojo igro za igranje loterije, kajti tudi njej je grozno dolgočas. Ves čas pobija muhe, toda kljub temu jih ni manj. (Prandstetterin jammert immer um ihr Lotteriespiel, welches zuhause vergessen wurde, denn es ist ihr auch entsetzlich zeitlang. Sie thut in einem Fliegen erschlagen und es werden doch nicht weniger).*⁷⁵ Šele ko so zdravilišče po letu 1847 svetovljansko dogradili in preno-

⁷⁰ Dnevnik Anne Plochl, 7. 8. 1825.

⁷¹ StLA, Dienersperg, Familie, K. 2, H. 56: Bad Neuhaus und Gottesdienst daselbst, 1618–1845.

⁷² Dnevnik Anne Plochl, 6. 8. 1826.

⁷³ Macher, *Die lautereren Warmbäder*, str. 24.

⁷⁴ Dnevnik Anne Plochl, 7. 8. 1826.

⁷⁵ Dnevnik Anne Plochl, 7. 8. 1826.

vili, so gostom nudili tudi stalni razvedrilni program ter poskrbeli za več zabave in za spremembe.

Sklep

Zdravilišče Dobrna je bilo v letih 1825/26 šele na pragu razvoja v moderno zdravilišče. Zasebni lastniki kopališkega kompleksa so sicer prepoznali potrebe novega časa, niso si pa še upali spopasti z velikimi investicijami, ki bi bile potrebne, tako da je vse ostalo po starem, najsi gre za prostore ali za splošno vzdušje. Zdravilišče zaradi tega sicer ni bilo nič manj priljubljeno, kar dokazuje tudi, da so imeli termalni vrelci dober zdravilni učinek. V zdravilišče Dobrna so, pogosto tudi od daleč, prihajali gostje iz plemiških in meščanskih vrst, tako tudi Anna Plochl in njena popotna družba. Mlada žena pa v zdravilišču ni preživljala srečnih dni. Po eni strani ji je termalna voda povzročila zdravstveno krizo, po drugi strani pa je trpela zaradi prisilnega brezdelja in življenja brez nadvojvode Janeza. Tako ne preseneča, da Anna Plochl v naslednjih letih ni več prihajala v termalno zdravilišče Dobrna na zdravljenje.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

StLA – Steiermärkisches Landesarchiv, Graz
 Dienersperg, Familie, K. 2, H. 56: Bad Neuhaus und Gottesdienst daselbst, 1618–1845.
 Göth Georg, Nachlass, K. 38, H. 769: Herrschaft Neuhaus bei Cilli.
 Laa. A., Medium, K. 207: Verschiedene Gegenstände, A VIII/1413–1819.
 Laa., Verträge, Nr. 279; Neuhaus, Bad und Umgebung. Geschichte von Franz Ritter von Gadolla, 24. Oktober 1860.
 LT (= Landtafel) I, Bd. 69, Lit. E 27–29.
 LT II, Urkundenbücher, Bd. 14, fol. 389–399.
 Meran, Familie, K. 111, H. 2: Tagebuch und Briefwechsel Erzherzog Johanns mit Anna Plochl 1825, K. 112, H. 1: Tagebuch ... 1826.
 PlSt-597 (M. 55): Plan des Badhauses zu Neuhaus, Unteres Stockwerk, Franz Münzel [1819]; PlSt-598 (M. 55): Plan des Badhauses zu Neuhaus, Oberes Stockwerk, Franz Münzel [1819].
 Puff Rudolf Gustav, Nachlass, K. 5, H. 193: Bäder in Steiermark; K. 1, H. 69: Korrespondenz mit Karl Hen, Badearzt, 1844–1847.
 Unger Theodor, Nachlass, K. 8, H. 203: Neuhauser Badegeschichten aus dem 18. Jahrhundert.
 Werle Anton, Nachlass, Sch. 2, H. 16: Rohitsch-Sauerbrunn; K. 1, H. 5: Bäder und Mineralquellen der Steiermark; Sch. 1, H. 13: Bad Neuhaus.

LITERATURA

Ableitinger, Alfred: Eine Einleitung: Erzherzog Johann von Österreich (1782–1859). »Johann und seine Brüder«. *Neun Brüder und vier Schwestern – Habsburger zwischen Aufklärung und Romantik, Konservatismus, Liberalismus und Revolution. Beiträge der Internationalen Tagung vom 4./5. Juni 2009 in Graz* (ur. Alfred Ableitinger in Marlies Raffler), Graz 2012 (= Veröffentlichungen der Historischen Landeskommission für Steiermark 42), str. 9–24.
 Bade-Anzeige. *Steiermärkisches Intelligenzblatt zur Grätzer Zeitung*, Nr. 73, 7. maj 1846.
 Crantz, Heinrich Johann von: *Gesundbrunnen der österreichischen Monarchie*. Wien, 1777.
Das Bad in Neuhaus, eine auf eine 36jährige Erfahrung gegründete Belehrung zum Vortheil der Gesundheit zu gebrauchen. Laibach, 1814.
 Golec, Boris: Trpljenje »celjskega Wertherja«, tosvetne skrbi njegovega sina in uvod v zaton njunega rodu. Spomini dveh Valvasorjevih potomcev baronov Dienerspergov s Celjskega. *Zgodovina za vse* XVIII, 2011, št. 1, str. 15–67.
Gothaisches Genealogisches Taschenbuch der Freiherrlichen Häuser 39, 1889.
Große Welt reist ins Bad. 1800–1914. Baden bei Wien, Badgastein, Bad Ischl, Franzensbad, Karlsbad, Marienbad, Teplitz. Ausstellungskatalog. Schloss Grafenegg bei Krems, Passau 1980.
 Hacquet, Balthasar: *Oryctographia carniolica oder Physikalische Erdbeschreibung des Herzogthums Krain, Istrien, und zum Theil der benachbarten Länder*, Bd. 3. Leipzig, 1784.
 Hammer, Elke: »Das Alleinseyn in dieser Welt ist nicht gut.« Erzherzog Johann und seine Beziehung zu Anna Plochl. *Erzherzog Johann. Mensch und Mythos* (ur. Josef Riegler) (= Veröffentlichungen des Steiermärkischen Landesarchivs 37). Graz, 2009, str. 27–38.
 Hammer, Elke: Anna Plochl und Erzherzog Johann – Kehrseiten einer »lieblichen Romanze«. *Mitteilungen des Steiermärkischen Landesarchivs* 49, 1998, str. 299–332.
 Hammer-Luza, Elke: Steirische Kurorte in der Biedermeierzeit. *Zeitschrift des Historischen Vereins für Steiermark* 103, 2012, str. 153–204.
 Hammer-Luza, Elke: Zdravilišče Rimske Toplice v prvi polovici 19. stoletja. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 48, 2013, str. 2–3, 9–25.
 Janša-Zorn, Olga: Der Tourismus in den slowenischen Alpen vom Ende des 18. Jahrhunderts bis zum Ersten Weltkrieg. *Tourismus und kultureller Wandel* (= Geschichte der Alpen 2004/9). Zürich, 2004, str. 131–148.
 Kindermann, Joseph Karl: *Historischer und geographischer Abriss des Herzogthums Steiermark*. Grätz³, 1787.

- Kos, Wolfgang: Zwischen Amüsement und Therapie. Der Kurort als soziales Ensemble. *Das Bad. Eine Geschichte der Badekultur im 19. und 20. Jahrhundert* (ur. Herbert Lachmayer, Sylvia Matzl-Wurm in Christian Gargerle). Salzburg/Wien, 1991, str. 220–236
- Kottowitz, Gustav von: *Bericht nebst einer monographischen Skizze über das Bad Neuhaus nächst Cilli in Steiermark vom Jahre 1849*. Graz, 1850.
- Macher, Mathias: *Die lautereren Warmbäder (Akrothermen) des Herzogthumes Steiermark Neuhaus, Topolschitz, Römer- und Franz-Josefabad, Einöd-, Grubegg- und Tobelbad nebst einer Beschreibung der Kaltwasser-Heilanstalt zu St. Radegund am Schöckel bei Graz*. Graz, 1867.
- Macher, Mathias: *Medizinisch-statistische Topografie des Herzogtumes Steiermark*. Graz, 1860.
- Onderka, N.: Nachricht über das Mineral-Bad zu Neuhaus in Steyermark. Neuhaus. *Der Aufmerksamkeit*, Nr. 54, 1. Mai 1827.
- Osann, Emil: *Physikalisch-medicinische Darstellung der bekanntesten Heilquellen der vorzüglichsten Länder Europas*, Zweiter Theil. Berlin, 1832.
- Paltauf, C. S.: *Bad Neuhaus bei Cilli Steiermark*. Wien², 1883.
- Pantz, Anton von: Die Gewerken im Bannkreise des Steirischen Erzberges. *Jahrbuch der heraldischen Gesellschaft Adler* N. F. 27/28, Wien 1918, str. 22, 233sl., 250, 304sl.
- Pirchegger, Hans: *Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Gülten, Städte und Märkte* (= Buchreihe der Südostdeutschen Historischen Kommission 10), München, 1962.
- Puff, Rudolf Gustav: *Wegweiser in sämtliche Gesundbrunnen und Bäder der Steiermark. Für Reisende und Curgäste*. Gratz, 1854.
- Schallgruber, Joseph: *Aufsätze und Beobachtungen etc. sammt Darstellung der Bäder zu Neuhaus und Tüfser*. Graz, 1816.
- Schlossar, Anton (ur.): *Erzherzog Johanns Tagebuchaufzeichnungen von seinem Aufenthalte im Kurorte Rohitsch-Sauerbrunn und über seine Reisen in Untersteiermark aus den Jahren 1810, 1811 und 1812*. Graz, 1912.
- Schüler, Max Josef: *Der landschaftliche Curort Neuhaus bei Cilli in Untersteiermark*. Wien, 1862.
- Tangl, Karlmann: Beiträge zur Geschichte der Herrschaft und des Badeortes Neuhaus. *Mittheilungen des Historischen Vereins für Steiermark* 3, 1852, str. 160–222.
- Wichner, P. Jacob: Beiträge zu einer Geschichte des Heilwesens, der Volksmedizin, der Bäder und Heilquellen in Steiermark bis incl. Jahr 1700. *Mittheilungen des Historischen Vereins für Steiermark* 33, 1885, str. 3–123.
- Wiesflecker, Peter: Ein Prinz des Hauses Österreich. Eine biographische Annäherung an Erzherzog Johann. *Erzherzog Johann von Österreich*. »Ein

Land, wo ich viel gesehen.« *Aus dem Tagebuch der England-Reise 1815/16* (ur. Alfred Ableitinger in Meinhard Brunner). Graz, 2009 (= Veröffentlichungen der Historischen Landeskommission für Steiermark 41), str. 19–44.

ZUSAMMENFASSUNG

Bad Neuhaus/Dobrna aus der Sicht seines Kurgastes Anna Plochl in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts

Sowohl 1825 als auch 1826 war Anna Plochl, spätere Ehefrau von Erzherzog Johann von Österreich, Kurgast in Bad Neuhaus. In ihrem Tagebuch und in Briefen schilderte sie ihre Eindrücke des damaligen Aufenthaltes. Unter Franz Xaver Cajetan Freiherrn von Dienersperg hatte das Bad ab 1814 einen langsame Aufschwung genommen. Das Kurgebäude war ausgebaut worden; es enthielt Badebassins, Gesellschaftsräume sowie über 50 Wohnräume unterschiedlicher Größe und Ausstattung. Doch trotz aller Fortschritte war vieles im Badeort noch einfach und den alten Traditionen verhaftet. Die Organisation des Betriebes lag in den Händen der Herrschaftsverwaltung von Neuhaus, einen eigenen Badearzt gab es bis 1830 nicht. Da das Angebot an Unterkünften zu klein war, musste man die Badesaison in einzelne Touren unterteilen. Das Publikum umfasste jährlich rund 250 Kurgäste. Zahlreich vertreten waren Angehörige des niederen Adels, Geistliche und höhere Militärpersonen, vor allem aber Personen aus dem gehobenen Bürgertum. Sie stammten überwiegend aus dem Herzogtum Steiermark, viele Gäste kamen aber auch aus den Herzogtümern Kärnten und Krain sowie aus Triest und Kroatien. Frauen waren deutlich in der Mehrzahl. Der Alltag im Bad verlief gleichförmig. Um 1825 hatte man die Badeszeit im Vergleich zu früher schon deutlich reduziert. Neben den täglichen Mahlzeiten und der Messe gab es allerdings kaum Unterhaltungsmöglichkeiten. Anna Plochl vertrieb sich die Zeit wie die meisten anderen weiblichen Kurgäste mit Spaziergängen, Lesen und Schreiben, Handarbeiten und Kartenspielen. Erst unter Johann Graf Hoyos wurde Bad Neuhaus ab 1847 grundlegend umgestaltet und großzügig erweitert, sodass ein moderner Kurort mit pulsierendem Leben entstand.

S U M M A R Y

The Dobrna health resort in the first half of the 19th century through the eyes of its guest Anna Plochl

Anna Plochl, later the wife of Archduke Johann of Austria, visited the Dobrna health resort in 1825 and 1826. She described her impressions of her stay at Dobrna in her diary and letters. The development of the health resort began in 1814, under the auspices of Franz Xaver Kajetan, Baron von Dienersperg. The expanded central building encompassed thermal pools, entertainment areas, as well as over fifty residential areas of various sizes and with different kinds of furnishings. Despite of the enormous progress, most facilities were still primitive and outdated. The resort, which was under the administration of the Dobrna (Neuhaus) seigniory, did not have a residen-

tial medical doctor until 1830. Due to modest accommodation capacities, the bathing season was divided into several visits of short duration. The resort received about 250 guests per year, including members of gentry, clergy, high-ranking military personnel, and above all high bourgeoisie. The majority of predominantly female guests came from the Duchy of Styria, and many more from the duchies of Carinthia and Carniola, as well as Trieste and Croatia. The days in the resort were monotonous. Around 1825, bathing time in the health-giving thermal waters was cut short considerably compared to previous periods. Apart from daily meals and mass, opportunities for socialising and entertainment were next to nil; therefore, Anna Plochl, like the majority of other female guests, spent most of her time walking, reading, writing, doing fine handiwork, and playing cards. It was only in 1847, under Count Johann Hoyos, that the Dobrna spa underwent a thorough reconstruction and expansion, which transformed it into a vibrant modern health resort.

